

unicef
for every child

СЪСТОЯНИЕ НА ДЕЦАТА ПО СВЕТА ПРЕЗ 2017 г.

Децата в дигиталния свят

Публикувано от Отдел „Комуникации“ на УНИЦЕФ, САЩ, Ню Йорк - NY 10017,
Площад на Организацията на обединените нации №3

pubdoc@unicef.org www.unicef.org

© Детски фонд на Организацията на обединените нации
Декември 2017 г.

Снимка на корицата: © UNICEF/UN036675/Sharma

СЪСТОЯНИЕ НА ДЕЦАТА ПО СВЕТА ПРЕЗ 2017 г.

Децата в дигиталния свят

Докладът **Състояние на децата по света през 2017 г.: Децата в дигиталния свят** изследва начините, по които дигиталната технология вече е променила живота на децата и техните житейски шансове, и какво може да донесе бъдещето.

Ако се използва правилно и е общодостъпна, дигиталната технология може да промени правилата на играта за социално изключените деца – независимо дали поради бедност, раса, етническа принадлежност, пол, увреждане, разселеност или географска изолация, свързвайки ги със свят на възможности и предоставяйки им уменията, от които се нуждаят, за да бъдат успешни в един дигитален свят.

Ако обаче не разширим достъпа до нея, дигиталната технология може да създаде нови разделения, които не позволяват на децата да реализират своя потенциал. И ако не действаме сега, за да сме в крак с бързите промени, рисковете онлайн могат да направят уязвимите деца по-податливи на експлоатация, злоупотреба и дори трафик, както и да доведат до по-трудно доловими заплахи за тяхното благополучие.

Този доклад призовава за по-бързи действия, целенасочени инвестиции и засилено сътрудничество в защита на децата от вредите от един по-свързан свят, като същевременно се използват възможностите на дигиталната епоха за облагодетелстване на всяко дете.

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР от Изпълнителния директор на УНИЦЕФ Антъни Лейк	1
КЛЮЧОВИ ПОСЛАНИЯ И ФАКТИ	3
ВЪВЕДЕНИЕ Децата в дигиталния свят	6
ПАНЕЛ: Анкета чрез U-Report – Какво мислят подрастващите и младите хора за живота онлайн?	10
Глава 1. ДИГИТАЛНА ВЪЗМОЖНОСТ – <i>Обещанието за свързаност</i>	12
Глава 2. ДИГИТАЛНИ РАЗДЕЛЕНИЯ – <i>Пропуснати възможности</i>	16
Глава 3. ДИГИТАЛНИ ОПАСНОСТИ – <i>Вредите от живота онлайн</i>	20
Глава 4. ДИГИТАЛНИ ДЕТСТВА – <i>Да живееш онлайн</i>	24
Глава 5. ДИГИТАЛНИ ПРИОРИТЕТИ – <i>Използвайте предимствата, ограничете вредите</i>	28

ПРЕДГОВОР

Докладът Състояние на децата по света през 2017 г. засяга една изключителна тема, която все по-интензивно влияе върху почти всеки аспект от живота на милиони деца по света и всички нас: дигиталната технология.

Тъй като влиянието на дигиталната технология – и особено на интернет – е нараснало, дебатът за нейното въздействие също нараства. Дали тя е дар за човечеството, предлагащ неограничени възможности за комуникация и търговия, учене и свободно изразяване? Или е заплаха за нашия начин на живот, подкопаваща социалната структура и дори политическия ред и заплашваща нашето благополучие?

Това е интересен, но по същество академичен дебат. Защото, за добро или лошо, дигиталната технология е факт от нашия живот. Необратим.

За добро:

Момчето, живеещо с церебрална парализа, което си взаимодейства равноправно онлайн със своите връстници, като за пръв път в живота му способностите му са „по-видими“ от неговото увреждане.

Момичето, избягало със семейството си от насилието в Сирийската арабска република, което възстановява бъдещето си, напътствано от учител в бежанския лагер Заатари, използвайки таблет, за да учи.

Младият блогър в Демократична република Конго, използващ интернет, за да докладва за липсата на безопасна вода и канализация и други сериозни проблеми в своята общност.

За лошо:

Момичето, на което правилата на семейството и общността забраняват да присъства онлайн, пропускащо възможността да учи и да се свързва с приятели.

Тийнейджърът, с чиито лични данни е злоупотребено от търговци и са споделени онлайн.

Момчето, чийто навик да играе видеоигри е превзел живота му, поне според неговите родители.

И още по-лошо:

Момче, доведено почти до самоубийство от кибертормоз, който го следва навсякъде.

14-годишно момиче, чийто бивш приятел е създал профил в социалните медии с нейни голи снимки, които я е принудил да си направи.

8-годишно момиче във Филипините, принудено да изпълнява сексуални актове на живо от съсед, който поддържа сайт за сексуална злоупотреба с деца.

Освен вредите, нанесени на отделни деца, които дигиталната технология може да позволи или подтикне, тя има способността да подбужда насилие в огромен мащаб, което засяга живота и бъдещето на стотици хиляди деца. Не се нуждаем от друго потвърждение на този мрачен потенциал, имайки предвид коварната социална медийна кампания в Мианмар тази година, която подтикна към ужасяващо

насилие срещу членовете на етническото малцинство рохинги, довело до убийството и осакатяването на деца и принудило стотици хиляди да побягнат към несигурно бъдеще.

Интернет е всичко това, отразявайки и подсилвайки и най-доброто, и най-лошото от човешката природа. Той е инструмент, който винаги ще бъде използван както за добро, така и за лошо. Нашата работа е да намалим вредите и да разширим възможностите, които дигиталната технология предоставя.

Това е и целта на този доклад. Той проучва пейзажа на дигиталните възможности, доколкото те се отнасят до и засягат деца. В него се разглежда дигиталното разделение, което пречи на милиони деца да имат достъп през интернет до нови възможности за учене, а в бъдеще и до дигиталната икономика, което би спомогнало за прекъсване на междупоколенческите цикли на бедност.

Докладът изследва също така безспорно тъмната страна на интернет и дигиталната технология – от кибертормоза през сексуалната злоупотреба онлайн с деца до транзакции през тъмната мрежа и валути, които могат да улеснят прикриването на трафик и други незаконни дейности, вредящи на децата. Той разглежда някои от дебатите за по-малко очевидните вреди, които животът в дигиталната ера нанася на децата – от дигиталната зависимост до възможното въздействие на дигиталната технология върху развитието на мозъка и познанията. Той очертава и комплекс от практически препоръки, които могат да помогнат за по-ефективно разработване на политики и по-отговорни бизнес практики в полза на децата в дигиталната ера.

Също толкова важно е, че този доклад включва гледната точка на децата и младите хора за въздействието на дигиталната технология върху живота им – разказвайки собствените им истории за проблемите, които най-много ги засягат.

Техният глас има все по-голямо значение – и е по-силен от всякога – в един дигитален свят. Свят, който те не само наследяват, а за чието формиране спомагат.

Предпазвайки децата от най-лошото, което дигиталната технология може да предложи, и разширявайки достъпа им до най-доброто, можем да наклоним баланса към по-добро.

Антъни Лейк
Изпълнителен директор на УНИЦЕФ

© UNICEF/UN024828/Nesbitt

Състояние на децата по света през 2017 г. – Децата в дигиталния свят

Ключови послания и факти

Дигиталната технология вече е променила света – и тъй като все повече деца по света са онлайн, тя във все по-голяма степен променя детството.

➤ Младите хора (на възраст 15–24 години) са най-свързаната възрастова група. В световен мащаб 71% от тях са онлайн, в сравнение с 48% от общото население.

➤ Един на всеки трима интернет потребители в света е дете или подрастващ под 18-годишна възраст.

➤ Все повече доказателства сочат, че децата имат достъп до интернет от все по-ранна възраст. В някои държави е вероятно децата на възраст под 15 години да използват интернет колкото възрастните над 25 години.

➤ Смартфоните подхранват т.нар. култура на спалнята, като онлайн достъпът за много деца става по-личен, по-интимен и по-слабо контролиран.

Свързаността може да промени правилата на играта за някои от най-маргинализираните деца в света, като им помогне да реализират своя потенциал и прекъсне междупоколенческите цикли на бедност.

➤ Дигиталните технологии предоставят възможности за обучение и образование на децата, особено в отдалечени региони и по време на хуманитарни кризи.

➤ Дигиталните технологии също така позволяват децата да получат достъп до информация по въпроси, които засягат техните общности, и могат да им осигурят определена роля за решаването им.

➤ Дигиталните технологии могат да осигурят икономически възможности, като предоставят на

младите хора варианти за обучение и услуги за намиране на работа, както и чрез създаване на нови видове работа.

➤ С оглед подобряване на обучението информационните и комуникационните технологии (ИКТ) в образованието трябва да бъдат подкрепени с обучение за учители и подходяща образователна среда.

Дигиталният достъп обаче се превръща в нова разделителна линия, тъй като милиони деца, които биха могли да извлекат най-голяма полза от дигиталните технологии, нямат достъп до тях.

➤ Около 29% от младите хора по света – около 346 милиона души – не са онлайн.

➤ Африканските младежи имат най-малък достъп до дигиталния свят. Около 60% от тях не са онлайн, в сравнение със само 4% в Европа.

➤ Дигиталното разделение надхвърля въпроса за достъпа. Децата, които разчитат по-скоро на мобилни телефони, отколкото на компютри, могат да получат не най-добрия онлайн опит, а тези, които не притежават дигитални умения или говорят малцинствени езици, често не могат да намерят съответното онлайн съдържание.

➤ Дигиталното разделение също така отразява преобладаващите икономически несъответствия, като увеличава предимствата на децата от по-богатите среди и не осигурява възможности на най-бедните и най-неравнопоставените деца.

➤ Съществува и дигитална неравнопоставеност между половете. В световен мащаб 12% повече мъже, отколкото жени, са използвали интернет през 2017 г. В Индия по-малко от една трета от интернет потребителите са жени.

ДЕНАР ГАРИ
АЛВАРЕЗ МЕХЕЯ, 19,
САНТА КРУС ДЕ ЛА СИЕРА
МНОГОНАЦИОНАЛНА
ДЪРЖАВА БОЛИВИЯ

„Едно от ключовите предизвикателства, с които много млади хора се сблъскват, е правилното верифициране на източниците. Въпреки че технологичните иновации са ускорили темпото на живот, е важно да отделяме време да проверяваме валидността, надеждността и цялостното качество на източниците на информация, които използваме.“

Дигиталната технология може също така да направи децата по-податливи на вреди, когато са или не са онлайн. Вече уязвимите деца могат да бъдат изложени на по-голям риск от вреди, включително загуба на неприкосновеността на личния живот.

➤ ИКТ засилват традиционните рискове за децата, например тормоза, и подхранват нови форми на злоупотреба и експлоатация на деца, като материали със сексуални злоупотреби с деца, направени по поръчка, и излъчване на живо на сексуални злоупотреби с деца.

➤ „Хищниците“ по-лесно могат да се свързват с нищо неподозиращи деца чрез анонимни и незащитени профили в социалните мрежи и форуми за игри.

➤ Новите технологии – като криптовалутите и тъмната мрежа – подхранват излъчване на живо на сексуална злоупотреба с деца и друго вредно съдържание и представляват предизвикателство пред способността на правоохранителните органи да са в крак с времето.

➤ Деветдесет и два процента от всички URL адреси на сексуална злоупотреба над деца, идентифицирани в световен мащаб от Фондацията за наблюдение на интернет, се намират в пет държави: Нидерландия, САЩ, Канада, Франция и Руската федерация.

➤ Усилията за предпазване на децата трябва да се съсредоточат най-вече върху уязвимите деца и децата в неравностойно положение, които е по-малко вероятно да разбират онлайн рисковете – включително загубата на неприкосновеността на личния живот – и е по-вероятно да понесат вреди.

➤ Макар нагласите да варират според културата, децата често се обръщат първо към своите

връстници, когато са в риск или понесат вреди онлайн, което затруднява родителите да защитават децата си.

Потенциалното въздействие на ИКТ върху здравето и щастието на децата е обект на нарастваща обществена загриженост и област, в която е налягала необходимостта от допълнителни проучвания и данни.

➤ Въпреки че повечето деца, които са онлайн, смятат това за положителен опит, много родители и учители се притесняват, че взирането в екрана води децата до депресия, като създава зависимост от интернет и дори допринася за затлъстяване.

➤ Непоследователните съвети могат да бъдат объркващи за лицата, които полагат грижи за децата, и за обучаващите, което подчертава необходимостта от по-висококачествено изследване на въздействието на ИКТ върху благосъстоянието.

➤ Изследователите признават, че прекомерната употреба на дигитална технология може да допринесе за депресия и тревожност при децата. Обратно на това, децата, които се сблъскват с проблеми извън интернет, понякога могат да създадат приятелства и да получат социална подкрепа онлайн, която не получават другаде.

➤ За повечето деца скритите проблеми – като депресия или проблеми у дома – имат по-голямо влияние върху здравето и щастието, отколкото времето, прекарано пред екрана.

➤ Възприемане на подхода „златна среда“ по отношение на времето, прекарано от децата пред екрана – не твърде много, не твърде малко, – и съсредоточаване повече върху това, което децата правят онлайн, отколкото върху прекарания в интернет часове, може по-добре да ги защити и

ГЛАСОВЕТЕ НА МЛАДЕЖТА

Младежи блогъри говорят

Гласовете на младежта на УНИЦЕФ е цифрова платформа за млади хора, която им дава възможност да научат повече за проблемите засягащи живота им. Тази вълнуваща общност от младежи блогъри от всички краища на света предлага вдъхновяващи и оригинални прозрения и мнения по различни теми.

Пълните статии на младежите, включени в Състояние на децата по света през 2017 г. може да намерите на:
<http://www.voicesofyouth.org/en/sections/content/pages/sowc-2017>

ЕМАНУЕЛА АЙВИ, 15,
КОТОНУ, БЕНИН

„В Бенин много млади хора и деца нямат достъп до цифрови технологии и интернет. Тази липса на достъп до дигиталния свят поставя младите хора в тежко неравностойно положение. Била съм в многобройни ситуации, в които липсата на достъп до интернет е сериозен проблем.“

да им помогне да извлекат максимална полза от времето си онлайн.

Частният сектор – особено в областта на технологиите и телекомуникациите – има специална отговорност и уникална способност да моделира въздействието на дигиталната технология върху децата.

- Властта и влиянието на частния сектор трябва да се използват за усъвършенстване на етичните стандарти в областта на данните и неприкосновеността на личния живот сред цялата индустрия, както и за други практики, които са от полза и в защита на децата онлайн.
- Правителствата могат да популяризират пазарни стратегии и стимули, които насърчават иновациите и конкуренцията между доставчиците на услуги, за да намалят разходите за свързване с интернет, като по този начин разширят достъпа на децата и семействата в неравностойно положение.
- Технологичните и интернет компании трябва да предприемат стъпки, за да предотвратят използването на своите мрежи и услуги от нарушители за събиране и разпространение на изображения със сексуална злоупотреба с деца или извършване на други нарушения срещу деца.
- Медийното отразяване на потенциалното въздействие на мрежата върху здравословното развитие и благополучието на децата трябва да се основават на емпирични изследвания и анализ на данните.
- Интернет компаниите трябва да работят с партньори, за да генерират повече местно съдържание (създадено в общността и относимо към нея), и особено съдържание за деца, които говорят малцинствени езици, живеят в отдалечени места или принадлежат към маргинализирани групи.

Докладът Състояние на децата по света през 2017 г. завършва с шест приоритетни действия за използване силата на дигитализирането, като същевременно се облагодетелстват децата в най-неравностойно положение и се ограничават вредите за най-уязвимите.

1. Осигуряване на достъп на всички деца до висококачествени онлайн ресурси
2. Предпазване на децата от увреждане онлайн – включително злоупотреба, експлоатация, трафик, кибертормоз и попадане на неподходящи материали
3. Осигуряване на неприкосновеност на личния живот и самоличността на децата онлайн
4. Преподаване на дигитална грамотност, за да бъдат децата информирани, ангажирани и сигурни онлайн
5. Използване на властта на частния сектор за усъвършенстване на етичните стандарти и практики, които предпазват и облагодетелстват децата онлайн
6. Поставяне на децата в центъра на дигиталната политика

Въведение: Децата в дигиталния свят

Подобно на глобализацията и урбанизацията, дигитализацията вече е променила света. Бързото разпространение на информационни и комуникационни технологии (ИКТ) е неудържима сила, проникваща буквално във всяка сфера на съвременния живот, от икономика до общество и култура... и оформяща ежедневието.

Детството не е изключение. От момента, в който стотици милиони деца дойдат на бял свят, те са потопени в постоянен поток от дигитална комуникация и връзка – от начина, по който медицинското им обслужване се управлява и предоставя до онлайн снимките на първите им скъпоценни мигове.

Докато децата растат, капацитетът на дигитализацията за оформяне на техния житейски опит расте заедно с тях, като предлага привидно неограничени възможности да учат и общуват, да бъдат зачитани и изслушвани.

Особено за децата, живеещи в отдалечени населени места, или тези, които са ограничени поради бедност, изключване и извънредни ситуации, които ги принуждават да напуснат домовете си, дигиталната технология и иновациите могат да отворят врати за по-добро бъдеще, предоставяйки им по-широк достъп до учене, общности по интереси, пазари и услуги, както и други ползи, които могат да им помогнат да реализират своя потенциал, което от своя страна да наруши циклите на неравностойно

положение.

Милиони деца обаче не разполагат с такъв достъп или достъпът им е *неравномерен, или с по-ниско качество* – най-често това са най-лишените деца. Така само се засилва нищетата им и се лишават от уменията и знанията, които биха могли да им помогнат да реализират своя потенциал и да доведат до прекъсване на междупоколенческите цикли на *неравностойност и бедност*.

Дигиталната технология и интерактивността също така създават значителни *рискове за безопасността, неприкосновеността на личния живот и благосъстоянието на децата*, увеличавайки заплахите и вредите, пред които много деца вече са изправени офлайн и поставяйки уязвимите деца в още по-уязвимо положение.

Макар ИКТ да улесняват споделянето на знания и сътрудничеството, те също така *улесняват и производството, разпространението и споделянето на сексуални материали* и друго незаконно съдържание, свързано с експлоатация и

злоупотреба с деца. Тази технология отвори нови канали *за трафик на деца* и нови средства за укриване на тези операции от правоприлагащите органи. Тя също така улесни достъпа на децата до неподходящо и потенциално вредно съдържание, и което е по-шокиращо – те сами произвеждат такова съдържание

Макар ИКТ да улесниха свързването на децата и споделянето на опит онлайн, те направиха по-лесно и използването на тези *нови канали за връзка и комуникация за онлайн тормоз* с много по-голям обхват, а поради това с потенциално по-голям риск, отколкото офлайн тормоза. По подобен начин ИКТ увеличиха възможностите за по-широка злоупотреба с неприкосновеността на личния живот на децата и промениха начина, по който децата гледат на своята лична информация.

Независимо че интернет и дигиталното развлечение стимулират творчеството и разширяват достъпа на децата до изобилие от обогатяващо и развлекателно съдържание, те също така повдигат въпроса за *дигиталната зависимост* и „пристрастяването към екрана“ сред децата. И макар тези технологии значително да разшириха платформите за свободно изразяване на идеи, те също така разшириха и разпространението на езика на омразата и на друго негативно съдържание, което може да оформи визията на нашите деца за света – и за самите тях.

Някои от въздействията на дигитализацията върху благосъстоянието на децата не са общоприети. Всъщност някои са обект на нарастващ *обществен дебат както сред политиците, така и сред родителите*. И макар потенциалът на дигитализацията за изравняване на житейските шансове на децата да не може бъде отречен, той все още не е осъществен.

Тези предизвикателства само ще се засилят, тъй като обсегът и обхватът на дигитализацията се разширяват и множеството ѝ възможности продължават да се използват комерсиално и по друг начин. Все повече дигитални устройства, онлайн платформи и приложения ще бъдат достъпни за деца.

Интернет на вещите, изкуствения интелект и машинното обучение е тук, за да остане, създавайки нови възможности, но и нови предизвикателства.

Какво могат да направят правителствата, международните организации, гражданското общество, общностите, семействата и самите деца, за да спомогнат за ограничаване на вредите от един по-свързан свят, като същевременно използват възможностите на дигиталния свят в полза на всяко дете?

На първо и най-важно място, трябва да *идентифицираме и премахнем несъответствията*: в достъпа до качествени онлайн ресурси, в знанията за това как децата използват интернет и в познанията им как да се защитят онлайн, а също така и в създаването на политики и регулаторна рамка там където нещата не се движат с темповете на промяната.

Въпреки бързото разпространение на достъпа до дигитален и онлайн опит в целия свят, все още съществуват *големи несъответствия в достъпа на децата до дигитални и комуникационни технологии*. Достъпът до ИКТ – и качеството на този достъп – се превърна в нова разделителна линия. Например, децата, чийто достъп е ограничен до малък набор от услуги с локално съдържание през посредствени устройства с бавна връзка, пропускат пълния обхват на съдържанието и възможностите, с които разполагат по-добре свързаните им връстници. Тези несъответствия отразяват и потенциално изострят несъответствията, които и без това засягат децата в неравностойно положение офлайн.

Пропуските в нашите познания за онлайн живота на децата, включително *влиянието на свързаността върху познанието, ученето и социалното емоционално развитие*, затрудняват разработването на динамични, изпреварващи проблемите политики, които отчитат рисковете и се възползват максимално от възможностите. Пропуските в разбирането ни за това как децата усещат опита си от свързаността – включително техните възприятия за рисковете – допълнително ни ограничават.

*Докладът
Състояние
на децата по света
през 2017 г. представя
своевременен преглед
на живота на
децата в дигиталния
свят, базиран на
преобладаващи и
нови източници на
данни – изследване на
доказателствата и
проучване на ключовите
противоречия, както и
предлагане на принципи
и конкретни препоръки.*

Съществуват и ясни пропуски в познанията на децата за онлайн рисковете. Въпреки бързото увеличаване на употребата на интернет сред децата и подрастващите много от тях не притежават дигитални умения и критична способност да оценяват безопасността и доверието в съдържанието и отношенията, които преживяват онлайн. Това отразява необходимостта от много по-широко разпространени *възможности за дигитална грамотност*, които да защитят и овластят децата.

Накрая – и от решаващо значение – всички тези пропуски отразяват и предизвикват *изоставане в разработването на политики*: регулаторните рамки за дигитална защита, дигитални възможности, дигитално управление и дигитална отчетност не успяват да догонят бързо променящия се дигитален пейзаж и пренебрегват уникалното въздействие на дигиталните технологии върху децата.

Ако не бъдат запълнени, тези регулаторни пропуски бързо ще бъдат използвани. Не е налице недостиг на принципи и насоки за разработване на дигитални политики; това, което липсва, са *последователна координация и ангажираност за посрещане на общите предизвикателства* с поставяне на интересите на децата на преден план.

Особено сега, когато светът работи за реализирането на *Програмата за устойчиво развитие до 2030 г.*, ИКТ и интернет могат да бъдат мощни фактори, които да спомогнат за реализиране на обещанието в Целите за устойчиво развитие (ЦУР) никой да не бъде изключен. Действията обаче – от страна на правителствата, международните организации, гражданските общества, академичните среди, частния сектор и семействата, децата и младите хора – трябва да съответстват на темпа на промяна.

Постоянното развитие на нови технологии, като например виртуалната реалност – на която тук се наслаждава 12-годишният Мансур в бежанския лагер Заатари, Йордания – прави трудно наваксането с конкретни политики.

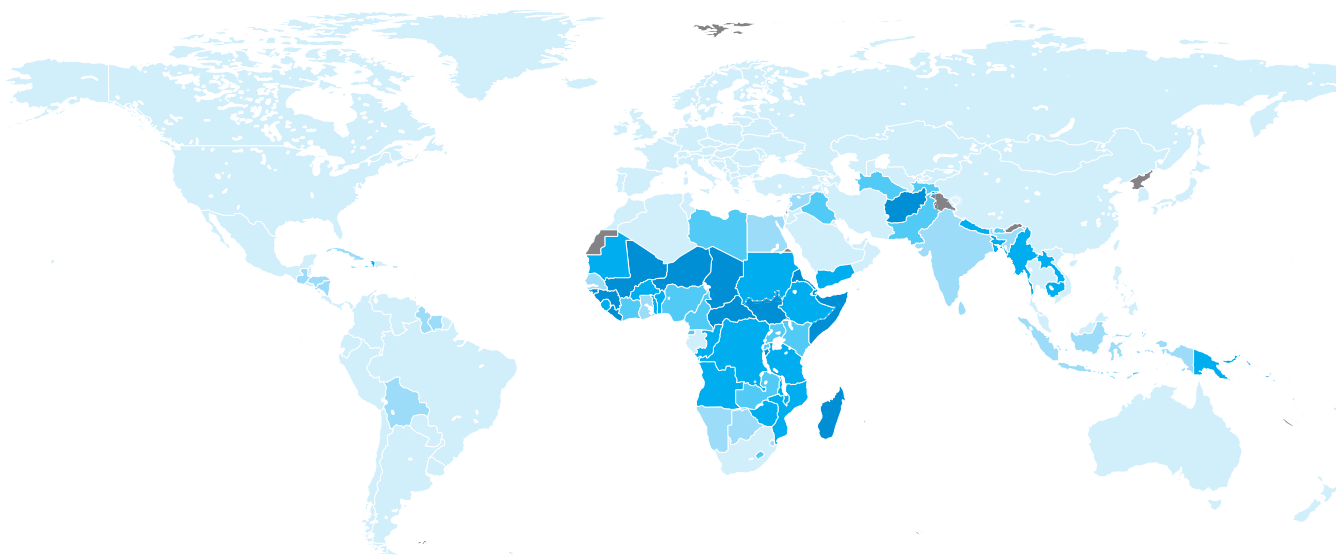
Докладът *Състояние на децата по света през 2017 г.*: Децата в дигиталния свят предоставя своевременен преглед на живота на децата в дигиталния свят, базиран на преобладаващи и нови източници на данни – изследване на доказателствата, обсъждане на проблемите и проучване на някои от ключовите противоречия, както и предлагане на принципи и конкретни препоръки.

В доклада са представени гледните точки на индустриални лидери и дигитални активисти и са включени мненията на деца и млади хора, събрани чрез юношески семинари, проведени в 26 държави, специална анкета чрез U-Report, която отправя запитване до подрастващи в 24 държави относно техния дигитален опит, коментар на младежи блогъри от Гласовете на младежта на УНИЦЕФ и анализ, изготвен въз основа на пионерното проучване на Global Kids Online.

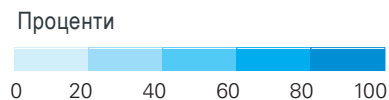
Докладът завършва с *приоритетни действия и практически препоръки* как обществото може да използва възможностите на дигитализацията в полза на децата в най-неравностойно положение и да ограничи вредите с оглед предпазване на най-уязвимите деца. Тези действия и препоръки подчертават необходимостта от предоставяне на *достъп, който всички деца могат да си позволят, до висококачествени онлайн ресурси; предпазване на децата от увреждане онлайн; опазване на неприкосновеността на личния живот и самоличността на децата онлайн; обучение по дигитална грамотност, за да бъдат децата информирани, ангажирани и сигурни онлайн; използване на възможностите на частния сектор за усъвършенстване на етични стандарти и практики, които предпазват и облагодетелстват децата онлайн; и поставяне на децата в центъра на дигиталната политика.*

Въпреки бързото разпространение на достъпа до нови технологии и онлайн съдържания в целия свят, все още съществуват големи пропуски в достъпа на децата до цифрови и комуникационни технологии.

„НОВАТА РАЗДЕЛИТЕЛНА ЛИНИЯ“ В ДИГИТАЛНИЯ ДОСТЪП НА ДЕЦАТА В СВЕТОВЕН МАЩАБ

Въпреки бързото разпространение на достъпа до дигитален и онлайн опит в целия свят все още съществуват големи несъответствия в достъпа на децата до дигитални и комуникационни технологии.

Какво мислят подрастващите и младите хора за живота онлайн?

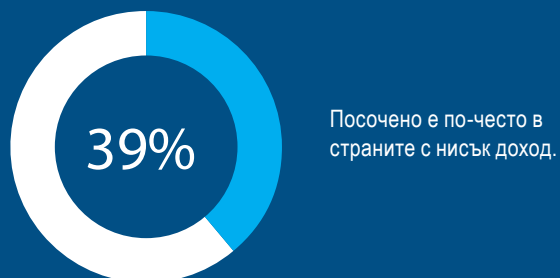
Като част от изследването за доклада *Състояние на децата по света през 2017 г.* U-Report – иновативен инструмент за социални съобщения, използван от близо 4 милиона млади хора по целия свят за споделяне на виждания по редица общи проблеми – изпрати четири въпроса до ползватели си по целия свят. Анкетата събра общо 63 000 отговора. Данните, посочени по-долу, отразяват отговорите на подрастващите и младите хора (на възраст от 13 до 24 години) от 24 държави.*

Как се научихте да използвате интернет?

Научили са се сами

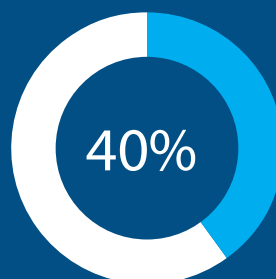

Научили са се от приятели или братя/сестри

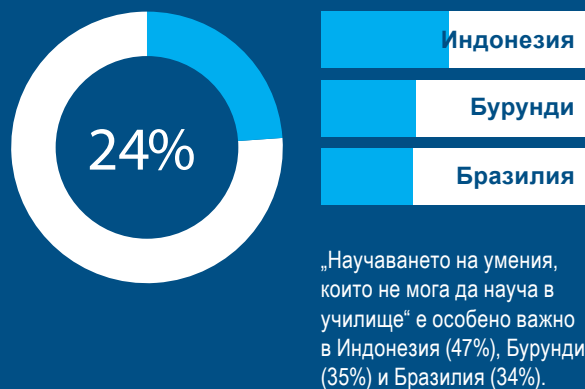

Какво харесвате в интернет?

Научаването на неща за училище
или за здравето

Научаването на умения, които
не мога да науча в училище

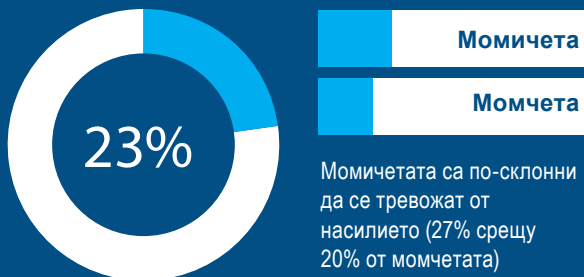

Чета за политика и/или подобряване
на моята общност

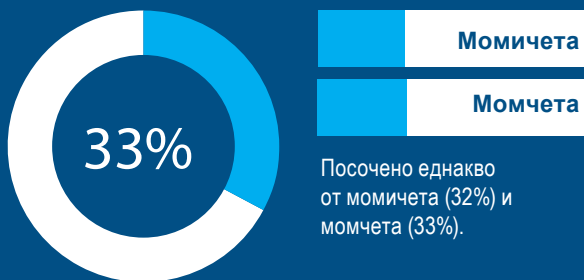

Какво не харесвате в интернет?

Насилие

Нежелано сексуално съдържание

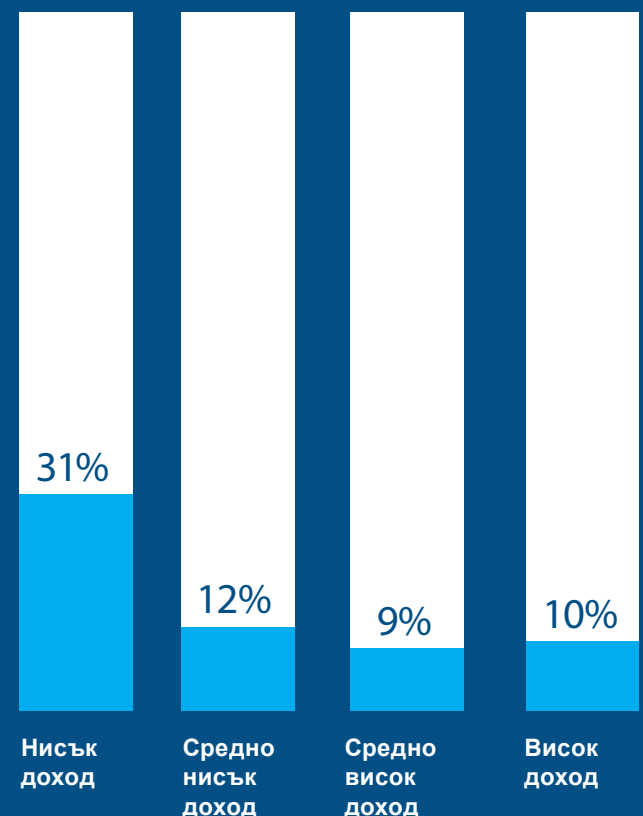
Младите хора в страните с нисък доход са по-склонни да се тревожат от нежеланото сексуално съдържание (42% срещу 16% в страните с висок доход).

Няма нищо, което да не харесвам в интернет

Кое ще направи интернет по-добър за вас?

Младите хора от страни с нисък доход 2,5 пъти повече биха искали по-голям достъп до дигитални устройства.

* Само държави с минимум 100 души, отговорили на въпросите, са включени в анализа в категория „държава“, а именно: Алжир, Бангладеш, Бразилия, Буркина Фасо, Бурунди, Камерун, Централноафриканска република, Чад, Чили, Кот д'Ивоар, Салвадор, Гватемала, Хондурас, Индия, Индонезия, Либерия, Малайзия, Мексико, Монголия, Пакистан, Перу, Филипини, Тайланд и Украйна.

01

Дигитална възможност: обещанието за свързаност

ГЛАВА 1: КЛЮЧОВИ ТОЧКИ

➤ Дигиталната технология има огромен потенциал да разшири обхвата и да подобри качеството на образованието, но това, което не е наред в образованието, не може да бъде поправено само чрез технологията. За да се подобри ученето на децата, дигиталните инструменти трябва да бъдат подкрепени със силни учители,

мотивирани ученици и солидна педагогика.

➤ Свързаните деца и млади хора изразяват мненията си посредством блогове, видеоклипове, социални медии, списания, карикатури, хаштагове, подкасти и други форми. Те признават потенциала на дигиталните инструменти да им помогнат да получат

достъп до информация и да търсят решения на проблеми, засягащи техните общности.

➤ Дигиталната икономика отваря нови пазари и създава възможности за работа, включително за млади хора без специални умения.

➤ Дигиталните технологии все повече се използват

за подпомагане на една от най-уязвимите групи в света: деца, намиращи се в хуманитарни ситуации. ИКТ се използват за подобряване комуникацията и обмена на информация, улесняват дигиталните парични преводи и генерират нови форми на данни, които могат да бъдат от полза за децата и семействата в извънредни ситуации.

Тази глава разглежда възможностите, които дигитализацията предоставя на децата в различни части на света, и по-специално на децата, които са в неравностойно положение поради бедност, изключване, конфликти и други кризи. Например ИКТ позволяват образование за децата в отдалечени части на Бразилия и Камерун и за момичета в Афганистан, които не могат да напускат домовете си. ИКТ също така позволяват на деца блогъри и репортери в Демократична Република Конго да се застъпват за правата си. Те предоставят все по-голяма подкрепа на децата и техните семейства при извънредни ситуации. И буквално дават глас на децата с увреждания: „В деня, в който получих електронен бележник, свързан с интернет, животът ми коренно се промени“, пише в настоящия доклад Иван Бакайдов, 18-годишен с церебрална парализа.

Има безброй истории и примери за това как децата по света се възползват от възможностите да учат и да се забавляват онлайн и да оформят своя житейски път до зрялата възраст. Тези възможности трябва да се разглеждат паралелно с реалния факт, че те не са достъпни за милиони деца, както и с рисковете от живота онлайн и потенциалното въздействие на свързаността върху благосъстоянието на децата. Те обаче предоставят вълнуващ поглед към вече случващото се и усещането за това, което може да се случи в бъдеще.

Идеята, че дигиталната свързаност може да трансформира образованието, привлече глобален интерес и откри нови възможности, тъй като организациите в сферата на развитието, производителите на търговски софтуер и хардуер и образователните институции разработват, изпробват и се опитват да диверсифицират нови дигитални продукти и услуги в образователния сектор. ИКТ вече разширяват достъпа до висококачествено образователно съдържание, включително учебници, видеоматериали и дистанционно обучение с много по-ниски разходи, отколкото в миналото. Те могат потенциално да увеличат мотивацията на учащите се, правейки ученето по-забавно и позволяващо свързаност. Освен това имат потенциала да създават възможности за персонализирано обучение, да помагат на учащите се да учат със свое темпо и да помагат на обучаващите с ограничени ресурси да предоставят на децата по-добри възможности за учене.

Колко добре дигиталните технологии изпълняват това обещание? Без съмнение те са осигурили достъп до възможности за учене за много деца по света, особено в отдалечените региони. Позволили са на децата да участват в електронно обучение и да имат достъп до широк спектър от образователни и учебни материали, които не са били достъпни за предишни поколения деца.

Когато обаче става въпрос за това, дали дигиталните технологии ускоряват ученето в класната стая, картината досега е много по-сложна. ИКТ вече са предоставили на децата способности да се развиват, учат, участват и усъвършенстват и да подобряват положението си. Тези предимства обаче далеч не са еднакво споделени – ползите и възможностите, възникващи за децата, не изглеждат непременно еднакви във всички части на света.

Оценката на степента, до която тези възможности могат да се разширят, и на действителните предимства, които носят за децата, е предизвикателство. Тя подчертава необходимостта от повече изследвания и оценки, за да се разбере по-добре как децата се възползват от възможностите в дигиталната ера, и по-специално защо някои деца се възползват повече от други.

За да се трансформират възможностите в реални ползи за децата в дигиталната ера, особено за учене, участие и социално приобщаване, е важно да се разбере контекстът на дигиталния опит на децата и да се осигурят адекватни насоки

Дигиталната технология може да бъде основният фактор, който променя правилата в нашето време, ако се използва, за да се даде справедлив шанс на всички деца, като се започне от най-неравнопоставените.

и подкрепа, особено за децата в процес на придвижване от едно място на друго, изключените деца и тези, които са с увреждания.

Технологията все още зависи от човешкия капацитет и човешките ограничения. В образованието това включва мотивацията на учениците, способностите на учителите и солидна педагогика.

Дигиталната технология може да бъде основният фактор, който променя правилата в нашето време, ако се използва, за да се даде справедлив шанс на всички деца, като се започне от най-неравнопоставените.

Доказателствата сочат, че технологията има предимства, когато позитивните човешки сили за учене вече са налице. Дигиталният инструмент не може да поправи нефункциониращата бюрокрация или да намали неравнопоставеността в образованието, когато

това не се поставя на дневен ред от широката общественост за предприемане на мерки.

За да бъдат дигиталните продукти наистина полезни за децата, особено за тези в най-неравностойно положение, процесът на създаването им трябва да отчита специфичните потребности на децата – например като се използват принципите на Универсалния дизайн.

Децата онлайн смятат дигиталната свързаност за преобладаващо положителна част от живота си. Ентусиазмът, интересът и мотивацията им да се свързват е отражение на ясната сила и потенциал, които тези инструменти трябва да предлагат – не само да подобряват ежедневието им живот, но и да разширяват шансовете им за по-добро бъдеще. Тези сила и потенциал трябва да бъдат подкрепяни напълно, по-специално чрез приобщаване на възможно най-много деца и обучение в умения за максимално увеличаване на ползите от живота в дигиталния свят.

Гласове от семинарите по доклада състояние на децата по света през 2017 г.

"Сестра ми направи видеообаждане
от Испания и много зарадва семейството ми."
МОМЧЕ, 16 г., ПЕРУ

"Ще използвам технологиите, за да променя
света. Използвайте ги, за да проектирате
по-добри неща, да създавате нови неща
и да правите образованието по-интересно
посредством технологията."
МОМЧЕ, 17 г., ФИДЖИ

"Ще използвам технологията, за да извършвам
застъпничество сред хората по здравни въпроси."
МОМИЧЕ, 15 г., НИГЕРИЯ

"Научих се да програмирам чрез YouTube.
Гледах много видеоклипове за програмиране."
МОМИЧЕ, 17 г., БАНГЛАДЕШ

"Ако не използваме компютър, ако не
познаваме компютъра, то тогава не знаем нищо,
включително... добри неща за живота ни."
МОМИЧЕ, 14 г., ИЗТОЧЕН ТИМОР

Деца в начална училищна възраст от Централноафриканската република посещават клас във временно учебно заведение, подкрепено от УНИЦЕФ, в лагера за бежанци Данамаджа в южен Чад. Въпреки ненадеждната връзка в района мобилните телефони помагат на по-големите деца и младите хора в Данамаджа да поддържат връзка с роднини и приятели у дома – и дори да продължат образованието си. „Използвам интернет, за да правя проучвания, особено в сферата на биологията – казва едно 16-годишно момче. – В лагера няма библиотека.“

02

Дигитални разделения: пропуснати възможности

ГЛАВА 2: КЛЮЧОВИ ТОЧКИ

➤ Наличието на базисна интернет връзка продължава да бъде предизвикателство за децата в най-бедните страни и в селските райони. Но разделенията от „второ ниво“, които надхвърлят достъпа и се отнасят до начина, по който децата използват интернет, са все по-важни за преодоляване на дигиталното разделение.

➤ Фактори като образование, потребителски умения, тип устройство и наличие на местно езиково съдържание оказват влияние върху начина, по който децата използват интернет, какво правят, когато са онлайн, и как могат да използват максимално онлайн възможностите.

➤ В момента несвързаните деца пропускат образователни ресурси и достъп до глобална информация, както и възможности за придобиване на дигитални умения, създаване на приятелства и изграждане на нови форми на себеизразяване.

➤ С достигането на зряла възраст и навлизането на пазара на труда свързаността в дигиталната ера все повече ще представлява разликата между способността на младите хора да изкарват или не прехраната си.

Данните в тази глава показват кой е в неравностойно положение и какво означава да не сте свързани в дигиталния свят. Съотношенията са стряскащи: в Африка 3 от 5 младежи (на възраст от 15 до 24 години) са офлайн; в Европа пропорцията е само 1 на 25. Но дигиталните разделения са по-дълбоки от самото наличие на свързаност. В един свят, в който 56% от уебсайтовете са на английски език, много деца не могат да намерят съдържание, което разбират или което е свързано с техния живот. Много от тях също така нямат умения, нито достъп до устройства като лаптопи, които биха им позволили да се възползват максимално от онлайн възможностите. Ако тези дигитални разделения не бъдат преодоляни, те ще задълбочат съществуващите социално-икономически разделения.

Дигиталните разделения отразяват по-широките социално-икономически разделения – между богати и бедни, мъже и жени, градове и селски райони, както и между хората с образование и без образование. Например, 81% от хората в развитите страни използват интернет, което е над двойно повече от дела в развиващите се страни (40%), а това на свой ред е над двойно повече, отколкото в най-слабо развитите страни (15%).

Дигиталните разделения обаче не само разделят свързаните и несвързаните. Те се задълбочават във връзка с това как хората – включително децата – използват ИКТ, както и качеството на онлайн опита. И в двете направления може да има значителни разлики, отразяващи фактори, които включват нивото на уменията и образованието на потребителите, видовете устройства, които използват, доходите на семейството и наличието на съдържание на собствения им език. Някои деца, които влизат в интернет за първи път, се оказват в дигитално пространство, в което техният език, култура и тревоги забележимо отсъстват.

Защо всичко това има значение? Независимо дали е напълно онлайн, частично онлайн или напълно несвързано, всяко дете днес израства в дигитален свят, задвижван от технологии и информация. Понастоящем децата, които не са свързани, пропускат богати образователни ресурси, достъп до глобална информация и онлайн възможности за учене; те също така пропускат възможности да намират нови приятелства и начини на себеизразяване.

За децата в неравностойно положение, като тези с увреждания, свързаността може да представлява разликата между социалното изключване и равните възможности. За децата, които са в процес на преместване от едно място на друго, това може да означава по-безопасно пътуване, шанс да останеш в контакт с членовете на семейството си и по-голям шанс да намериш работа и образователни възможности в чуждата страна.

С достигането на зряла възраст и навлизането на пазара на труда свързаността все повече ще представлява разликата между способността им да изкарват или не прехраната си. Тези, които имат достъп до дигитални технологии и умения да ги използват най-добре, ще имат предимство пред онези, които не са свързани и не са квалифицирани. Доказателства на база възрастно население показват, че ползите от дигиталната технология отиват при тези, които имат умения да я използват.

Според данни от най-богатите страни в света, опитът в областта на ИКТ има голямо влияние върху участието на пазара на труда и заплатите в страни като Австралия и Съединените американски щати. Възрастните без опит в областта на ИКТ, дори ако са наети на работа, вероятно печелят по-малко от имащите ИКТ умения. Други проучвания сред възрастното население в страни като Индия и Тунис отразяват подобни резултати.

Дигиталната свързаност не е само „новата необходимост на нашето време“; тя предлага потенциал за прекъсване на междупоколенческия цикъл на неравностойност.

Рискът свързаността да се превърне в двигател на неравенство, а не на изравняване на възможностите, е реален и непосредствен. Помислете за мобилната технология, която проникна във всеки аспект от ежедневието – и то по един особен начин. Както е посочено в Доклада за световното развитие през 2016 г.: Дигитални дивиденди на Световната банка: „Повече домакинства в развиващите се страни притежават мобилен телефон, отколкото имат достъп до електричество или чиста вода, а близо 70% от проучваната една пета от населението в развиващите се страни притежават мобилен телефон“.

Свързването през мобилни устройства трябва да измине дълъг път, за да намали разделението. Въпреки това, тъй като използването на смартфони се разширява стремително в много страни, включително в нововъзникващите икономики, лесно е да си представим колко важен ще бъде или вече е достъпът.

Дигиталната свързаност не е само „новата необходимост на нашето време“; тя предлага потенциал за прекъсване на междупоколенческия цикъл на неравностойност, от който най-бедните деца не биха могли по друг начин да се откъснат.

Гласове от семинарите по Доклада Състояние на децата по света през 2017 г.

„Трябва да споделям един айпад с цялото си семейство, така че го използвам малко.“

МОМИЧЕ, 15 г., РЕПУБЛИКА МОЛДОВА

„Имаме компютри и компютърна лаборатория. Можем да ги използваме, когато искаме.“

МОМИЧЕ, 16 г., БУТАН

„Понякога искам да съм онлайн, но няма кой да ми помогне и да ми покаже.“

МОМИЧЕ, 12 г.,
ЦЕНТРАЛНОАФРИКАНСКА РЕПУБЛИКА

„Нямам възможност за достъп до технология.“

МОМЧЕ, 15 г., ЙОРДАНИЯ

„Бавна връзка – винаги прекъсва и всичките ми прозорци се губят.“

МОМИЧЕ, 16 г., ТУНИС

В началото на 2017 г. Уайбай Бука, младо момиче от района Далечен север в Камерун, успя да използва интернет за първи път посредством проекта „Свържи моето училище“, подкрепен от УНИЦЕФ. Учениците от региона, които са сериозно засегнати от хуманитарната криза в района на езерото Чад, получават достъп до сателитно интернет оборудване и таблети по проекта и УНИЦЕФ ги приканва да разкажат истории от ежедневието си чрез снимки и видео

03

Дигитални опасности: вредите от живота онлайн

ГЛАВА 3: КЛЮЧОВИ ТОЧКИ

➤ ИКТ засилиха традиционните опасности (напр. тормоза) и създадоха нови форми на злоупотреба и експлоатация на деца, като направени „по поръчка“ материали, съдържащи сексуална злоупотреба с деца, самогенерирано съдържание (включително „секстинг“) и излъчване на живо на сексуална злоупотреба.

➤ Криптовалутите, криптираните платформи „от край до край“ и тъмната мрежа улесняват ескалацията на излъчването на живо и представляват сериозно предизвикателство пред правоприлагащите органи.

➤ Децата са непропорционално засегнати от онлайн опасностите, включително от загуба на неприкосновеността на личния живот. По-малко вероятно е да разберат рисковете и е по-вероятно да понесат вреди. Тази особена уязвимост хвърля светлина върху това кога рискът се превръща в реална вреда за децата.

➤ От 2012 г. насам около 100 милиона деца, най-вече от Африка и Югоизточна Азия, са се свързали с интернет за първи път. Без подходящи предпазни мерки **децата в най-неравностойно положение по света ще бъдат изправени пред още по-голям риск**, когато бъдат изложени на онлайн риска от вреда.

Тази глава се впуска в тъмната страна на цифровите технологии и рисковете и вредите от живота онлайн, включително въздействието на интернет върху правото на децата на зачитане на личния живот и свободата за изразяване на мнение. ИКТ засилиха някои от традиционните опасности, свързани с детството: ограничен преди до двора на училището, тормозът вече може да последва жертвите и в домовете им. Освен това, ИКТ създадоха и нови опасности, като например разширяване на обсега на „хищниците“, насърчаване на създаването „по поръчка“ на материали със сексуална злоупотреба с деца и разширяване на пазара за излъчване на живо на сексуална злоупотреба. Както едно дете жертва на онлайн излъчване казва: „Когато чужденецът каже: „съблечи се“, ние се събличаме“. Съществуват и опасности, за които много деца и родители не знаят – заплахи за неприкосновеността на личния живот и самоличността на децата, например от обработката на данни в промишлен мащаб, която интернет вече е направил възможна..

Нито едно дете, което е онлайн, не е в пълна безопасност от рисковете онлайн, но най-уязвимите са тези, които е най-вероятно да понесат вреди.

В Мадагаскар учителят на 17-годишна девойка ѝ иска паричната равностойност на около 300 щатски долара, за да премине в горен клас. В отчаянието си да намери парите тя се свързва с мъж, с когото от шест месеца контактува онлайн. „Той ме отвлече и ме държа заключена в къщата си два месеца. Изнасилваше ме многократно“ – разказва девойката. След спасяването ѝ от ново полицейско звено за борба с киберпрестъпността получава медицинска помощ, съвети и психологическа подкрепа в Центъра за услуги на едно гише, управляван от правителството с подкрепата на УНИЦЕФ. Мъжът и учителят са арестувани. „Сега съм добре. Върнах се в училище – казва тя. – Ще ми се да бях получила някои напътствия. Родителите ми не знаеха, че общувам с непознати.“

За повечето родители и лица, полагащи грижи, историята на момичето възпламенява най-лошият им кошмар за това, което може да се случи, когато детето е онлайн. Въпреки че конкретният случай представлява екстреман пример за онлайн вредите, той засяга широко разпространената загриженост относно заплахите, пред които са изправени децата в интернет: а именно, че онлайн

достъпът може да премахне традиционните защити, които повечето общества се опитват да поставят около децата, като ги изложи на неприемливо съдържание, неприемливо поведение и потенциално опасни контакти с външния свят.

Тези рискове не са изцяло нови – децата отдавна са тормозели други и са били тормозени, често са били обект или са търсили насилствени и сексуални материали и винаги са били изложени на риск от сексуални „хищници“. Но повечето родители вероятно смятат, че е било по-лесно да защитят предишните поколения от подобни рискове. Входната врата някога е била пречка за насилниците в училищните дворове; сега социалните медии им позволяват да следват жертвите си в домовете им.

Днес изследователите обикновено класират широкия спектър от рискове, срещани онлайн, в три категории – рискове, свързани със съдържанието, с контактите и с поведението.

Рискове, свързани със съдържанието – когато детето е изложено на нежелано и неподходящо съдържание. То може да включва сексуални, порнографски и насилствени изображения; някои форми на реклама; материали с расистки, дискриминационен език или език на омразата; уебсайтове, които се застъпват за

Никое дете не е в безопасност от рисковете онлайн и никога не е било по-лесно за насилниците, сексуалните престъпници, трафикантите и тези, които нараняват деца, да набелязват най-уязвимите.

нездравословно или опасно поведение, като самонараняване, самоубийство и анорексия.

Рискове, свързани с контактите – когато детето участва в рискова комуникация, например с възрастен, търсещ неподходящ контакт или приканващ детето за сексуални цели, или с лица, които се опитват да радикализират детето или да го убедят да участва в нездравословно или опасно поведение.

Рискове, свързани с поведението – когато детето се държи по начин, който допринася за рисково съдържание или контакт. Това може да включва деца, които пишат или създават материали, наситени с омраза към други деца, подбуждат расизъм или публикуват или разпространяват сексуални изображения, включително материали, които сами са изготвили.

Тези рискове трябва да се разглеждат в техния контекст. Всички деца са изправени пред възможността да се сблъскат с вреди в резултат на интернет технологиите. Но за повечето деца възможността си остава само това – възможност. От решаващо значение е да разберем защо рискът се превръща в реална вреда за определени деца, а за други – не. Това ще отвори очите ни за основните уязвимости в живота на детето, които могат да го изложат на по-голям риск. Чрез разбирането и справянето с тези уязвимости ние можем по-добре да защитим децата, както онлайн, така и офлайн, и да им дадем шанс да се радват на възможностите, които идват от свързването им в един дигитален свят.

Гласове от семинарите по Доклада Състояние на децата по света през 2017 г.

“Аз... публикувах снимка във фейсбук и получих коментар, който ме хвърли в паника.”
МОМЧЕ, 14 г., СЕНЕГАЛ

“Разстроих се, когато майка ми публикува моя снимка без мое разрешение.”
МОМИЧЕ, 15 г., ПАРАГВАЙ

“Внимавам, за да избегна навлизане в неприкосновеността на личния живот.”
МОМИЧЕ, 17 г., БРАЗИЛИЯ

“Грижа се за неприкосновеността на личния си живот, уверявам се, че не всеки може да види какво споделям, моите снимки и статус.”
МОМЧЕ, 15 г., ГВАТЕМАЛА

“Притеснявам се, че някой може да публикува лоши неща от мое име, ако профилът ми е хакнат.”
МОМИЧЕ, 16 г., БУРУНДИ

Анджелин Чонг, на 17 г., излиза на обяд с приятели в училище в Куала Лумпур, Малайзия. Бивша жертва на кибертормоз, Анджелин е вдъхновена да се присъедини към платформа за младежка журналистика, наречена R.AGE, след като е видяла публикуван там доклад за разследване под прикритие от 2016 г. на сексуални „хищници“, които използват мобилни приложения за разговор, за да привличат жертвите си – непълнолетни момичета. Според малайзийската полицейска служба за сексуални престъпления децата на възраст между 10 и 18 години съставляват 80% от жертвите, изнасилени от интернет познат през 2015 г.

04

Дигитални детства: да живееш онлайн

ГЛАВА 4: КЛЮЧОВИ ТОЧКИ

➤ Въпросите дали и колко деца се възползват от дигиталния си опит имат много общо с **отправната точка на децата в живота**. Децата със силни взаимоотношения използват интернет, за да ги укрепят, докато тези, които изпитват депресия, стрес или проблеми у дома, може да установят, че дигиталният им опит комбинира съществуващите им трудности.

➤ Пълната липса на използване на дигитални медии, както и прекомерното използване на дигитални медии водят до негативни последици, докато **умереното използване има позитивен ефект**.

➤ **Пристрастени ли са децата? Според науката – не.** Използването на термина „пристрастеност“ във връзка с ежедневната употреба на технологии от деца, включително и в медийното отразяване на тези проблеми, не е полезно, а понякога е и вредно.

➤ Загрижеността на родителите и преподавателите относно прекомерното време пред екрана не трябва да се пренебрегва, но трябва да се разглежда в контекста на **много други фактори, засягащи благосъстоянието на децата** – от функционирането на семейството и динамиката в училището до физическата активност и хранителния режим.

Тази глава изследва някои от начините, по които дигитализацията променя детството – за добро и за лошо. ИКТ промениха начина, по който децата формират и поддържат приятелствата си, което им позволява да поддържат почти постоянен контакт със своите връстници. Те също така трансформираха начина, по който децата прекарват свободното си време, като им осигуряват непрекъснат поток от видеоклипове, актуализации в социалните медии и силно поглъщащи вниманието игри. Много възрастни се страхуват, че тези промени не са за добро, и се притесняват, че прекомерното време пред екрана изолира децата от семействата и от заобикалящата ги среда, подхранва депресията и дори води до затлъстяване.

Видеоигри. Телевизия. Комикси. Радио. Търсенето в гугъл за обществените и родителските притеснения за въздействието на технологиите върху благополучието на децата ясно показва, че тези опасения не са нещо ново.

Радиото беше обвинявано за безсънието. Комиксите – че правят децата „склонни към насилие и промискуитет“. Телевизията – за социалната изолация. Видеоигрите – за офлайн общности.

Още в шестнадесети век някои са се страхували, че писането ще увеличи разсеяността, защото хората вече няма да разчитат на паметта си за информация. Също така имало притеснения, че книгите и печатарската преса ще доведат до това, което днес бихме нарекли претоварване с информация.

И все пак в сравнение с иновативните му предшественици, интернет – и използването му от децата – поражда загриженост от различна степен. Свързаността и интерактивността са по-трудни за отстраняване или изключване, както и за наблюдение. И докато децата имат достъп до развлечения, информация или социални мрежи през свързани устройства, в същото време тези устройства събират информация за тях.

Въпросите за влиянието на свързаността и интерактивността изобилстват сред родителите, преподавателите, политиците и лидерите в индустрията. Дали дигиталната ангажираност е заплаха за благополучието на децата? Прекарват ли те твърде много време в нея? Кой е най-силно изложен на риск? Какво могат

да направят родителите и лицата, които се грижат за децата, за да позволят на децата пространство за изследване и самостоятелно развитие, като същевременно осигурят достатъчно надзор?

Въпросите дали и колко децата се възползват от дигиталния си опит имат много общо с отправната точка на децата в живота. Докато разполагашите със силни социални и семейни връзки вероятно ще използват интернет, за да укрепят тези взаимоотношения, което води до подобряване на благосъстоянието им, децата, които изпитват самота, стрес, депресия или проблеми у дома, например, може да открият, че интернет комбинира някои от тези съществуващи трудности. От друга страна, децата, които се борят със социалния си живот офлайн, понякога могат да развият приятелства и да получат социална подкрепа онлайн, която не получават другаде.

Въпросите, свързани с времето, прекарано от свързаните деца пред екрана, все още се обсъждат, но все повече се превръщат в отживелица. Това е така, защото няма единно съгласие кога времето, прекарано с дигитална технология, преминава от умерено към прекомерно; „колко много е твърде много“ определено е индивидуално, зависи от възрастта на детето, индивидуалните му характеристики и от по-широкия житейски контекст. Много деца в контекст с висока свързаност трудно могат да преценят колко време прекарват с дигитална технология, тъй като те я използват повече или по-малко през цялото време.

Родителите и учителите се сблъскват с противоречиви послания, от една страна, че трябва да ограничават времето пред екрана, и от друга страна, че трябва да разполагат с най-новото устройство, за могат техните деца да са в течение с новостите.

Тъй като тези въпроси се обсъждат и изучават, изглежда, се оформят някои основни истини. Вместо да се ограничават децата да използват дигитални медии, по-обещаващ подход е внимателното и поддържащо посредничество от страна на родителите и преподавателите, за да се даде възможност на децата да извлекат максимална полза от свързаността при минимален риск. Трябва да се обърне по-голямо внимание на съдържанието и дейностите, които дигиталният опит на децата обхваща – какво правят онлайн и защо, а не колко време прекарват пред екрана. И в заключение, бъдещите изследвания и политики трябва да отчитат цялостния контекст на живота на детето – възраст, пол, личност,

житейска ситуация, социална и културна среда и други фактори, за да се установи къде да се очертае границата между полезната и вредната употреба.

За да се подобри благосъстоянието на децата, е важно да предприемем холистичен подход и да се съсредоточим върху други фактори, за които е известно, че имат по-силно въздействие от времето, прекарано пред екрана, като функциониране на семейството, социална динамика в училище и социално-икономически условия, като същевременно се насърчава умерено използване на дигиталната технология.

Гласове от семинарите по Доклада Състояние на децата по света 2017 г.

“В лоши отношения съм с майка ми, защото прекарвам прекалено много време с дигитални устройства и не отделям достатъчно време за уроците си.”

МОМИЧЕ, 13 г., РЕПУБЛИКА КОРЕЯ

“Още от детството ми навсякъде има толкова много устройства, че е много лесно да се пристрастиш.”

МОМЧЕ, 15 г., ЯПОНИЯ

“Учителят ми се уплаши, че няма да си подготвя домашното, което ми даде, а ще си губя времето онлайн.”

МОМЧЕ, 17 г., МАЛАЙЗИЯ

“Опасявам се, че представянето ми в училище е по-лошо.”

МОМИЧЕ, 16 г., ТАЙЛАНД

“Мисля, че интернет ни доближи до тези, които са далеч, и ни отдалечи от тези, които са близо...”

МОМИЧЕ, 16 г., ДЕМОКРАТИЧНА
РЕПУБЛИКА КОНГО

В село Порумбени, близо до Кишинев, Република Молдова, 17-годишната Габриела Влад използва мобилен телефон, за да разговаря с майка си, докато я гледа приемната ѝ майка. Приблизително 21% от молдовските деца под 18-годишна възраст имат поне един биологичен родител, живеещ в чужбина, за да преследва икономически възможности и да изпраща пари на семейството. Дигиталната технология предоставя комуникационна линия, която помага на деца, подрастващи и възрастни да се справят с явлението „изтичане на родители“.

05

*Дигитални приоритети:
използвайте
предимствата,
ограничете вредите*

Няма съмнение, че в бъдеще бързо нарастващ брой деца ще бъдат засегнати от дигиталната технология. Децата вече представляват значителен дял от глобалното население в мрежата и техният дял ще се увеличава в близко бъдеще, тъй като интернет се разпространява все повече в регионите с най-бързо увеличаващ се дял на децата и младите хора. Повече, а не по-малко дигитални устройства и онлайн платформи ще бъдат достъпни за употреба от тях. ИКТ ще продължават да оформят живота на децата, за добро и лошо, точно както нововъзникващите технологии, като Интернет на нещата (Internet of Things, съкр. IoT) и изкуственият интелект, допринасят за трансформиране на дигиталния пейзаж в глобален мащаб.

Начинът, по който децата ще продължат да преживяват тези промени, се различава значително, отразявайки начина, по който те изживяват и „реалния свят“. Не е изненадващо, че тези, които са в най-неравностойно положение и най-маргинализирани, е най-вероятно да се окажат изключени от извличането на ползи от интернет и свързаността и да понесат негативните аспекти на технологията. Други особено важни фактори – включително полът, образователният статус, традиционните норми, езикът и местоположението – играят важна роля за въздействието на дигиталните технологии върху живота на децата, за добро и за лошо.

Има множество международни правни инструменти, насоки, споразумения и принципи, които се занимават с въпроси като свободата на интернет, откритостта, неутралността на мрежата, достъпността и зачитането на правата на човека. Необходими са не още насоки, а съгласувани принципи и приоритетни действия, които признават отговорността, която споделяме, за да защитим децата от опасностите на дигиталния свят и да помогнем на всяко дете да се възползва от перспективите на свързаността.

Това не е само в интерес на децата. В дигиталния свят то е в интерес и на техните общества, които могат само да спечелят от деца, които са дигитално грамотни, способни да се ориентират в безбройните възможности и рискове на свързаността и да очертаят своя път към по-продуктивно бъдеще.

Изложените тук предложения за действия не са изчерпателни, но в своята съвкупност те отразяват един основен принцип, който трябва

да ръководи разработването на политики и практически действия в дигиталната сфера:
зачитане и предпазване на детето

1. Осигуряване на достъп до висококачествени онлайн ресурси на всички деца

Дигиталният достъп е във все по-голяма степен определящ фактор по отношение осигуряването на равни възможности за децата, позволявайки им да се възползват от достъпа до информация, знания, възможности за трудова заетост, участие в общността и социална ангажираност. Децата обаче са изправени пред редица бариери да се свържат с интернет, а ако успеят да влязат онлайн – да използват най-добре онлайн ресурсите.

Докладът *Състояние на децата по света през 2017 г.* призовава за следните действия за разширяване на достъпа на децата до висококачествени онлайн ресурси:

➤ **Намаляване на разходите за свързване.** Пазарните стратегии, които насърчават иновациите и конкуренцията между доставчиците на услуги, могат да помогнат за намаляване на разходите за свързване с интернет. Интегрирането на оптични кабели в съществуващата инфраструктура може също да намали разходите за разширяване

снимка 28 страница:
Участниците в семинара за юноши в Източен Тимор използват рисунки за илюстриране на бариерите пред онлайн достъпа

17-годишно момиче в щата Минас Жерайс, Бразилия, държи телефона си, показвайки мобилното приложение Proteja Brasil (Защитете Бразилия). УНИЦЕФ в Бразилия и партньори разработиха приложението за улесняване на докладването на насилие срещу деца и юноши, включително онлайн насилие и сексуална експлоатация.

на връзката. Също така до съществена промяна може да доведе осигуряването на данъчни и други стимули за телекомуникационната индустрия, за да намали разходите за свързване на общностите и семействата в неравностойно положение.

➤ **Инвестиране в точки за достъп на обществени места.** Обществените точки за достъп в училищата, библиотеките, центрове в общността, парковете и търговските центрове могат драстично да увеличат достъпа до интернет на несвързаните деца. В кварталите с ниски доходи мобилни устройства, като например автобуси с Wi-Fi достъп, също могат да подобрят свързаността.

➤ **Насърчаване на създаване на съдържание, което е от значение за децата и е на техните родни езици.** Като публичният, така и частният сектор трябва да работят за създаването на повече съдържание, което е местно изготвено и е от местно значение, особено на езиките на малцинствата, и е насочено към отдалечените райони с ниска гъстота на населението.

➤ **Премахване на културните, социалните и свързаните с пола бариери пред равния онлайн достъп.** Програмите за обучение, които предоставят на момичетата възможности за безопасно използване на интернет и повишават дигиталните им умения, изграждат у тях увереност при използването на дигитални технологии и в същото време спомагат да се отговори на загрижеността на семействата. Насърчаването на диалога в общността може да помогне за разсейването на митовите около използването от страна на момичетата на технологиите и интернет. Помощните технологии и интернет платформи могат да дадат възможност на децата с увреждания да общуват по-лесно, да ги подкрепят в ученето и да им помогнат да бъдат повече себе си.

➤ **Осигуряване на достъп до цифрови устройства и свързаност на децата, които са в процес на преместване от едно място на друго.** Правителствата, хуманитарните организации и частният сектор трябва да осигурят публичен достъп до интернет в бежанските лагери, имиграционните центрове и други обществени места, посещавани от деца, които са в процес на преместване от едно място на друго, за да им помогнат да поддържат връзка със семействата и приятелите си. Хуманитарните организации следва също така да обмислят по-тясно сътрудничество с частния сектор, за да включат услуги, свързани с данни и цифрови устройства в пакетите си с хуманитарни помощи.

2. Предпазване на децата от вреди онлайн

Дигиталната епоха увеличи съществуващите рискове за децата и създаде нови. Сексуалната злоупотреба с деца, експлоатацията и трафикът онлайн все още са широко разпространени не само в тъмната мрежа, но и в основните дигитални платформи и социални медии. В допълнение към това, децата са изправени пред редица други рискове онлайн, включително кибертормоз и попадане на неподходящи материали, като порнографски или хазартни сайтове. Макар повечето деца успешно да избягват горните рискове, за някои от тях влиянието може да е опустошително и да промени целия им живот.

Докладът *Състояние на децата по света през 2017 г.* призовава за следните действия за предпазване на децата от съществуващите и новопоявяващите се рискове онлайн:

➤ **Подкрепа на правоприлагането и усилията за закрила на детето.** Частният сектор, и по-специално технологичните компании, играят жизненоважна роля при споделянето на дигитални инструменти, знания и експертни познания с правоприлагащите органи за предпазване на децата онлайн.

➤ **Приемане и прилагане на стратегическата рамка на Глобалния алианс „Ние защитаваме“ (WE PROTECT).** Създадена за борба със сексуалната експлоатация онлайн, рамката на Глобалния алианс „Ние защитаваме“ (WE PROTECT) вече е приета в 70 държави. Моделът установява координиран отговор с препоръки за действие в редица области.

➤ **Специални защитни мерки, които да отразяват развиващия се капацитет на децата.** Стратегиите за насърчаване на онлайн безопасността на децата трябва да отчитат възрастта и зрелостта на детето. По-малките деца вероятно ще се нуждаят от повече подкрепа и напътствия от родители, учители и други доверени възрастни. По-големите деца обаче вероятно ще имат повече средства и желание понякога да поемат рискове. Такова поемане на рискове е необходимо в рамките на здравия разум, за да се научат децата как да се адаптират и да развият устойчивост.

➤ **Подкрепа на хората, които могат да подкрепят децата.** Основаните на доказателства програми и политики могат да ни помогнат при разработването на стратегии за родители и други лица, които се грижат за деца, за

развиване на уменията, от които се нуждаят, за да посредничат положително – а не просто да ограничават – при използването на ИКТ от децата. В допълнение, програмите за наставничество от връстници могат да помогнат на децата по-ефективно да си помагат взаимно.

3. Осигуряване на неприкосновеност на личния живот и самоличността на децата онлайн

В свят, в който всяко дигитално действие може да бъде записано и съдържанието може да достигне до огромна аудитория с едно кликане, децата са изправени пред нови рискове за неприкосновеността на личния им живот, репутацията и самоличността им. Данните, генерирани чрез използването на социални медии например, могат да послужат за неподходяща реклама и маркетинг, профилиране и наблюдение. Освен това играчките, свързани с интернет, могат да предават мислите и чувствата дори на много малки деца на производителите на играчки и евентуално на други възрастни.

Докладът Състояние на децата по света през 2017 г. призовава за следните действия за осигуряване на неприкосновеност на личния живот и самоличността на децата:

➤ **Въвеждане на предпазни мерки за защита на неприкосновеността на личния живот, личната информация и репутацията на децата.** Правителствата, бизнесът, училищата и много други институции обработват все по-голям брой данни, свързани с деца, които се събират или съхраняват онлайн. Всички участници трябва да въведат предпазни мерки за защита на тези данни в съответствие с международните и етичните стандарти.

➤ **Регулиране на настройките по отношение на неприкосновеността на личния живот на децата на максимално ниво по подразбиране.** Максималната защита на неприкосновеността на личния живот следва да бъде основната настройка при дигиталните инструменти и платформи, използвани от децата, а неприкосновеността на личния живот следва от самото начало да бъде взета предвид при създаването на всички нови технологии. Освен това социалните медии и други платформи трябва да изготвят своите правила и политики за поверителност на ясен език, който децата могат да разберат, и да им

предоставят лесни начини да съобщават за нарушения на поверителността или за други опасения.

➤ **Личните данни на децата да не се използват за търговска печалба.** Предприятията не трябва да се стремят да печелят пари от личната информация на децата, например чрез целенасочена реклама. Те следва да разработят етични протоколи и да прилагат засилен контрол и защита относно пълния набор от данни, засягащи децата.

➤ **Спазване на кодирането на данни, свързани с деца и данни на деца.** Като се имат предвид потенциалните уязвимости на децата, следва да се използват допълнителни нива на защита и неприкосновеност на личния живот, за да се защитят техните данни. Решенията за дешифриране на данни на деца, за да се подпомогнат правоприлагащите органи, разследващи онлайн престъпления, като сексуална злоупотреба с деца и „грууминг“ (действия, предприети преднамерено с цел сприяеляване и установяване на емоционална връзка с дете, и по този начин да се понижат задръжките му с цел въвлечане в сексуална експлоатация), трябва да се ръководят от най-добрите интереси на детето.

4. Преподаване на дигитална грамотност, за да бъдат децата информирани, ангажирани и сигурни онлайн

За днешните деца дигиталният език е роден, но това не означава, че те не се нуждаят от насоки и подкрепа, за да се възползват максимално от свързаността. Също така те не разбират автоматично своята уязвимост по отношение на рискове онлайн или собствената си отговорност да бъдат добри цифрови граждани.

Докладът Състояние на децата по света през 2017 г. призовава за следните действия за подобряване на дигиталната грамотност и за по-добро използване на ИКТ в образованието...

➤ **Преподаване на дигитална грамотност в училищата.** Тъй като децата са онлайн от все по-ранна възраст, училищата – и особено държавните училища – трябва да включат програми за дигитална грамотност в началните класове.

➤ **Осигуряване на достъп на децата до доказани възможности за онлайн обучение.** Донякъде разочароващите резултати от ИКТ в образованието подчертават необходимостта от пилотно използване и изпробване на различни модели, които наистина подобряват резултатите от обучението и могат да разширят достъпа до ефективни възможности за образование.

➤ **Разработване на възможности за усвояване на ИКТ умения в рамките на неформалното образование.** Децата в неравностойно положение, които са отпаднали или никога не са били част от официалната образователна система, често имат най-голяма полза от възможностите за онлайн обучение. Осигуряването на дигитален достъп в центровете за професионално обучение може да е единственият им шанс да имат досег с ИКТ.

➤ **Подкрепа за развитието на дигиталните умения и грамотност на учителите.** Учителите трябва да могат да развият свои умения и знания, за да подкрепят използването на ИКТ от своите ученици и да им помогнат да развият разбиране за безопасно използване на интернет извън класната стая.

➤ **Подкрепа за създаването на онлайн библиотеки.** Онлайн библиотеките, като Библиотека за всички (Library For All), могат да открият свят от ресурси – включително дигитални книги и учебници, видеоклипове и музика – за деца, които иначе нямат такъв достъп.

... и за следните действия, за да се научат децата да опазват своята сигурност онлайн и да уважават другите потребители:

➤ **Разбиране на риска от създаването и споделянето на съдържание.** Децата трябва да бъдат обучени, че всичко, което публикуват онлайн – от коментари в социални медии до видеоклипове, не може да се счита за неприкосновено. Също така те трябва да са наясно, че създаденото от тях съдържание, като „секстинг“ и споделяне по друг начин на сексуални изображения, ги излага на риск от експлоатация и може да се окаже, че тези изображения се разменят от непознати онлайн.

➤ **Обучение как да се осигурява неприкосновеност на личното пространство и личните данни онлайн.** Децата трябва да бъдат обучени как да контролират настройките си за поверителност, за да защитят своята лична информация, и че ако се публикуват такава информация, има опасност това да доведе до кражба на самоличност и извличане на данни.

➤ **Засилване на преподаването на онлайн толерантност и съпричастност.** Децата трябва да бъдат подпомогнати, за да разберат начините, по които комуникацията онлайн – с липсата на гласови и мимически намеци относно смисъла и нейния потенциал за анонимност – се различава от традиционната комуникация. Социално-емоционалното обучение и насърчаването към съпричастност могат да развият онлайн устойчивостта на децата и да намалят насилието и използването на език на омразата онлайн.

➤ **Бъдете добри дигитални ролеви модели за децата.** Не само децата са очаровани от дигиталните технологии. Родителите и другите възрастни трябва да предлагат на децата модели за отговорно и уважително използване на ИКТ.

5. Възползвайте се от възможностите на частния сектор за развитие на етични стандарти и практики, които защитават и облагодетелстват децата онлайн

Частният сектор е основен двигател на дигиталната революция. Като доставчици на достъп до интернет, производители и доставчици на съдържание и други дигитални стоки и доставчици на онлайн стоки и услуги, организациите от бизнес сектора все повече са част от живота на децата. Като наблюдатели, които контролират потока на информация в мрежата, те също така имат достъп до огромно количество информация и данни за децата. Тази роля предоставя на бизнес организациите значителна власт и влияние – а с това се увеличават и отговорностите.

Докладът *Състояние на децата по света през 2017 г.* призовава за следните действия за подобряване на етичните бизнес практики, които предпазват и облагодетелстват децата онлайн:

➤ **Предотвратяване на разпространението от страна на мрежите и услугите на материали със злоупотреба с деца.** Технологичните и интернет компаниите трябва да предприемат мерки да предотвратят използването на мрежите и услугите им от нарушителите за събиране и разпространение на изображения, съдържащи сексуална злоупотреба с деца. Непрекъснатият мониторинг на най-големите заплахи за деца и работата с правоприлагащите органи и други заинтересовани страни за намиране на

иновативни решения по отношение на онлайн престъпленията може да помогнат децата да са в безопасност онлайн и офлайн.

➤ **Насърчаване на недискриминационния достъп.** Компаниите могат да направят повече, за да предоставят на децата достъп до интернет, особено на децата в райони с недостатъчно обслужване. Те следва също така да се придържат към общи принципи, като неутралност на мрежата, особено когато позволяват на децата да имат достъп до голямо разнообразие от източници и информация.

➤ **Разработване на етични стандарти за бизнеса и технологиите.** Бизнес организациите трябва да работят с политиките и застъпниците за правата на децата, за да разработят минимални етични стандарти за своите услуги и да въведат принципа „безопасност при изготвяне“, като включват в своите продукти белези за безопасност, неприкосновеност на личния живот и сигурност.

➤ **Предлагане на родителите на средства за създаване на подходяща за възрастта**

онлайн среда. Бизнес организациите трябва да предлагат на родителите по-пълна гама от лесни за използване инструменти – като защита с парола, блокиращи/разрешаващи списъци, проверка на възрастта и филтриране, които ще им позволят да създадат безопасно онлайн пространство за своите деца, особено за по-малките. Бизнес организациите трябва да се ангажират с постоянен мониторинг и оценка на тези инструменти.

6. Поставяне на децата в центъра на дигиталната политика

Въпреки оценките, че децата представляват една трета от интернет потребителите, настоящите международни и национални интернет политики не отчитат достатъчно добре нуждите и правата на децата. Политиките, свързани с киберсигурността, изкуствения интелект и машинното обучение, неутралността на мрежата и откритостта на интернет, са насочени преди всичко към възрастния потребител. От друга

Участници са се събрали на семинар за младежи „Състояние на децата по света през 2017 г.“ в Малайзия, една от 26-те страни, в която се проведе такава сесия, за да се добавят вижданията на младежите към доклада.

страна, по-широките национални политики, които се занимават с правата и благосъстоянието на децата, здравеопазването и образованието, трябва да се възползват всеобхватно от силата на дигиталните технологии, за да подпомогнат постигането на секторните цели.

Докладът *Състояние на децата по света през 2017 г.* призовава за следните действия за поставяне на правата, мнението и благосъстоянието на децата в центъра на дигиталната политика:

➤ **Дайте право на глас на децата и младите хора при развитието на дигитални политики, които засягат техния живот.** Характерните потребности, опит и гледна точка на децата и младите хора следва да формират развитието на дигиталната политика и политиките трябва да се ангажират с институции и организации, които насърчават правата на децата и обслужват потребностите на децата в неравностойно положение, както и със самите деца, за да задълбочат разбирането си по тези въпроси. В по-широк план правителството и гражданското общество следва да насърчават децата да използват дигитални платформи, за да споделят мнението си с политиките.

➤ **Проследяване на различията и ограниченията пред достъпа.** За да проследите влиянието на достъпа до интернет върху равнопоставеността и възможностите, жизненоважно е да инвестирате в събирането на

данни за свързаността на децата. Данните трябва да се категоризират съобразно благосъстояние, география, пол, възраст и други фактори, за да се открият различията в достъпа и възможностите и да се насочат програмите и да се наблюдава напредъкът. Данните трябва да се използват, за да се насочва изготвянето на политики, да се наблюдава и оценява въздействието на правителствените политики и стратегии и да се подкрепя международният обмен на добри практики.

➤ **Включване на въпроси, свързани с децата и пола, в националните политики и стратегии.** Легитимните потребности и тревоги на децата трябва да бъдат интегрирани във всички политики по отношение на ИКТ и други нововъзникващи технологии, като например изкуствен интелект. Политиките трябва да се ръководят от международните стандарти, да се стремят да защитят правата на децата и да предпазват от дискриминация и ограничаване на свободите на децата.

Ако им се даде шанс – и им се осигурят умения – децата ще се възползват максимално от свързаността. Милиони деца по света вече използват интернет, за да учат, да се социализират и да се подготвят да заемат мястото си като възрастни на пазара на труда, за да оставят своя отпечатък върху света.

Те се стремят към този шанс – и го заслужават. От всички нас зависи всяко едно от тях да го получи.

